

הכנסת ב"ה*

הניתן כאן אינו רק תיאור דיאלקטי של חיי יהודי חסיד ועני ומשפחתו בתקופת ימין מסוימת (התחלת המאה ה-19) ובתחום מושב יהודי מאגרד (מזרח גליציה), ר' יודל זה חי דרתיים; חיי תקופתו על כל תופעו תיה האופייניות וחיי תודעתו ההיסטורית הבלתי חלוקה בזמן ובמקום. כל מאורע שבחיו, גם הפעום שבפעוטים, קשור באמצעות זכרונו הסוציאטיבי לשלשלת המסורה בת ארבעת אלפים שנה ששמה יחד דת. להקך האפקי העובר דרך שטח ההווה נספל כאן חתך האנך החודר אל תוך שכבות העבר שמתחת. המד אורע הבודד שלכאורה הוא תוצאת התנגשותם של מקד רים שונים שלכתחילה אין כל קשר ביניהם, מתגלה כאן לכסוף כפעולה עסקית של השגחה עליונה, שאם גם אינה ניתנת שירדו לסוף תכליתה, בכל זאת מן הנמנע הוא שיכפרו במציאותה. משנהרדחיים אלה הם המקור הנאמן. לזיו הנצה השופע מעור פני ר' יודל. אבל למרות האופי האנדי של הסיפור מסוגי הוא כולו בתוך תקופה זמן שהיתה נגד עיניו של המחבר שהצי ליה למסרה לנו כדיוק נמרץ. קביעה זו נעשה ע"י אישים היסטוריים המופיעים כנפשות פועלות (הרבי מאצטא ועוד; מענינת גם הכנסת שני בתי אבותיו של המחבר עצמו) וע"י הזכרת מומנטים היסטוריים יהודי דייב וכלליים של התקופה ההיא.

יש נוהגים להשוות את עננו למנדלי מוכר ספרים. כלום מספיקה באן ההקבלה המיכאנית במקצת: מנדלי מתאר חיי היהודים הרגסיים במחצית הראשונה של המאה ה-19 ועננו מתאר חיי היהודים הגליציאים באותה תקופה? האם באמת עיקר ההבדל ביניהם הוא בניואנסות שבהווי המחואר על ידיהם? הלא נקודות הראיה של שניהם שונות זו מזו תכלית שינוי. מנדלי אף על פי שהוא המסיים את עצם תקופת ההשכלה שבספרותנו, קבל עוד השפעות עמוקות ומכריעות מתקופה זו ולא יכול להשתחרר ממשפטיה הקרומים ועיקומיה הגרוטסקיים. אפילו בתקופה שהגיעה יצי רתו לידו היא שלימותה האמנותית. אצל מנדלי אין, עוד, אָמנם, לא הסאטירה המנוזימה של יצחק ארטור, ולא היאוש המשתק של יהודה ליב גורדון, אבל עוד נבלעה ביצירותיו די ביקורת חברתית בצורת חטפת מוסר משכילית. הממעטת את ערכן האסתטי. אחר לנמרו הוא עננו, היות והוא חפשי לחלוטין מיהירותו וזחיותו לנו של המורליסט המשכילי. הגורל נמה לו הסד ושמר אותו מן הספקנות הגדולה שאכלה בלב משוררי ההשכלה ונדעה במטעיהםן ולפיכך התמונה שהוא מצייר מחיי היהודים הפשית היא מכל שלילתם של דורות המשכילים. בסיפוריו אנו שוכחים כמעט שיש מהבר שמוסר לנו בסגנונו הוא את הנעשה. נדמה שההיים מנישים כאן את עצמם בלי כל מתווך. מתארם נשאר בלתי נראה עד כדי קבלת הרושם באלו כל המעשים האלה היו רשומים בפינקס קהלה עתיק וזמן וכל פעולתו של המחבר אינה אלא מלאכת ההעתקה. בשעה שמנדלי משתרר על יצירו בפיו כפי סיגור ושופט, כשהוא מלמד חובה עליהם בשל פרי שבת מהוויות העולם, בורותם והויותיהם, ומתייחס אליהם באכזריות סרקסטית, ספגה יצירת עננו אותה שלזה ומתיינת שהן מציינות את יתרון הרוח הגדולה שאינה, אָמנם, מחוסרת הומור — אצל עננו מצוי הומור עמוק ודק מאצל אלו. הסופרים של הספרות העברית-יהודית המוחזקים לפי הטעם הבנלי לבעלי-חומר גדולים — אבל גם אינה נכונה, ואפילו לשם מיצוי סינאציה קומית, לסור כמלוא נימה מודך סגנונה המחמיר. מאחר שעננו אינו מאשים, אינו צריך לסלות. הוא חי עם יצירי בפיו בשלום ואהבה. עננו רחוק מלהכניס אל תוך סיפוריו איריאות מודרניות. בניגוד לרוב הסופרים המעבדים נושאים היסטוריים נמנע הוא מכל מודרניזציה ואקטואליזציה. נאמן הוא לנושא ומוותר על שימוש אמצעים שאינם לפי רוח יצירתו. כמה קל היה לו, למשל, ב"הכנסת ב"ה" להמציא במקום Deus ex machina חמיתו לבסוף את התמככות הסיפורית, פתרון אחר קרוב יותר להרנשה מודרנית! אבל עננו מכבר את שמירת חוקי הסגנון הפנימיים גם אם הם מחמירים לפעמים עליו ועל הקורא, ודבר זה

נותן ליצירותיו את האופי החריף. ביציבות ונאמנות זו מתגלה גודלו האמנותי. טעם בני דורו, עד כמה שזה מתנגד לעולם שהוא חי בו, נתז ממנו והלאה כמו מחוסרת ברזל. לא נתפלא, איפוא, שקורא רומנים רגיל לא ימצא בסיפוריו את מבוקשו. יצירותיו דורשות לימד כותך התבטלות ודבקות נפשית ולא קריאת סתם הסרת יראת הכבוד.

כמו בכל פרומה גדולה, מספיקה קריאת חצי עמוד בסיפוריו של עננו כדי להכיר את האפיקן הגדול. גם כאן המוסעה מן הקיר שמורה אצלו ערכיותו של כל הבנין. הדינמיקה הנכונה של סגנונו, החסר כל פרוזיטי השפה, מורגשת בכל עמוד ושורה. היא מעלה על זכרון את דברי המשל שהמשיל פעם יעקב שטיינברג (ב"רשימות" שלו): האכר לא ישא את עינו ביום קציר לא למדת השדה ולא לנובה הקנים; רק פנים אל פנים מול השבולת הכורדה, ידע האכר את אשר לפ"ניו. "ביד חרדה הוא מנסה להוציא גרעינים מתוך התרמילים, וכשהוא מוצא אותם, אָז יאורו פניו: כי הנה הם, הגרעינים הקטנים, אבות כל ברכה, פרי כל עבודה אשר הצליחה!" כזו היא הפרומה של עננו: לא מדת השדה ולא קומת הקנים מכריעה; אבל גרעיניו הם בריאים וחזקים והממולל שבולת אחת בין אצבי עותיו יגיש כרגע, איזה לחם בשל כאן לקראתו!

"הכנסת ב"ה" היא אגדת פרחים ענקית של סיפורים ארוכים וקצרים הנאגדים באנד סיפור אחד, רק כוח קומפוזיטורי גדול יכול לאחד את כל הסיפורים האלה ליחידה אחת שכמעט אינה ניתנת שוב להפיר. הלא מכונסים במסגרת זו של פבולה ראשית סיפורים שחברו בזמנים שונים ביצירות עומדות בדת שות עצמן בלי כל כוונה תחילה לאחדם אחר כך. כדאי להשוות את סיפור הנרעין שהופיע כבר בשנות המל"חמה ב"מקלט" עם הסיפור המונה עכשוו לפנינו, כדי להכיר איזו עבודה ארדיכלית בוצעה כאן. כמעט כל הסיפורים המובלעים יש לחם אָמנם יחס פנימי אל הנושא העיקרי של פבולת המסגרת — לרוב הם סיפורי שידוכין ונישואין — ובכל זאת שפע הסיפורים הצדדיים על הקיפם, הגדול לפעמים מכפי היחס הנאות, ועל מוטיביהם הטפלים הרבים, המסיחים לעיתים במדה מרובה את דעת הקורא מעצם ענין הסיפור — שפע זה מחשב לפרטים להפקיע את המסגרת הסיפורית או לכל הפחות להפריע את הרמונית האר-כיוטטורה. ומה הם, איפוא, האמצעים שהמחבר משתמש בהם כדי לקדם פני סכנה זו? קודם כל ממצוא הוא המצאה מקורית בזה שהוא מבליע את נפשות הסיפורים המוסגרים כאנשים חיים ופועלים לתוך עלילות הסיפור המסגיר ובהעמירו אותן בשטח עלילה משותף עם נפשות הסיפור הראשי. הוא מחזק את הקשר האורגני בין חלקי היצירה. מלבד זה יודע עננו לחקוק היטב את שפע בני אדם ומקרי חייהם, שעוברים על פנינו אנב נסיעה נפלאה זו של ר' יודל על כל מאורעותיה וחזיונותיה בזכרון הקורא. הרי כל מסעותיו עם כל כרותיהם המרובות, שיהותיהם המטר שכות, סיפוריהם המסיימים ואפיונותיהם מגבירות הצפייה יסובכו פעמים אחדות באופן טבעי מאד, אם ע"י כך שר' יודל נותן לעצמו ספרק לפרק דין וחשבון נפשי על כל פרטי נסיעתו או משוחח עליהם עם אחרים, ואם שכל חרעים והמכרים שבא במגע עמיהם לרגל נסיעתו עוברים בסיכום נמרץ אחרון על פניו בשעת חזרתה של כתו. ואולם ההמצאה הסיפורית הנפלאה ביותר היא שמעשה ר' יודל ושלוש בנותיו על כל קורות הנסיעה לשם הכנסת ב"ה מוצא את עיבדו הספרותי בכעין באצורה עממית שחזרה טרם שובו של ר' יודל מנסיעתו ע"י הבראדי"ר זינג"ר, לבהגיעו אל עיר מולדתו בימי פורים שומע הוא לתמהונו הנדול בבית אחד מעשירי העיר את, וזמר ר' יודל, כלור מר, את החרוזים האלה מפי משחקי פורים עניים המד שוררים אותם לפני העשיר על מנת למכר מעות של פורים. פתאום רואה ר' יודל את עצמו מול בעלי-השיר: "אחד לבוש בגדי חסיד ר' יודל ואחד בגדי בעל ענלה ואדם אחד עומד ופספר מאורעותיהם שאירעו להם". ומה פלא שבשעת נמר שירים נשלחות שתי כפיים לקראת חיד הנותנת של העשיר שאחרי ששקע את המעשה מתריד הלב רוצה הוא לשתף את עצמו במצוח גדולה זו של הכנסת ב"ה. לחשתוממות של הנותן ושני פושטי חיד יחדיו משתלבת כרגע זה

שתי כפיים רונת, זו של ר' יודל האמיתי וזו של "משורר בראד" אחד שהתחפש בלבשו של ר' יודל, אָכן בשיכול כפיים זו יש אולי למצוא את סימול הכוונה האמנותית הטמורה של כל אגדה זו: תמונת הנצה הפיוטית-התיאטרלית של ר' יודל כאילו רצה וסידמה את פני ר' יודל הממשי ומקבלת עכשו, בשובו, את פניו בבית העשיר. בנמירת נסיעתו מלאה הרפתקאות מוצא ר' יודל מוכנה, ועוד בצורה פיוטית מושלמת, את האפוזיאוסה הספרותית של קורותיו המזעזעתי לב.

לציטאטים המרובים המובאים מתוך ספרים נוספי מראי מקומות מדויקים, ואָנו בטוחים שלא רק הקורא הפשוט יכיר טובה למחבר על הקלה זו. כי הרי כשרונו של עננו להקות סגנונים היסטוריים הוא כלי כך מפותח עד שיש בכוחו להולך שולל. גם אלה שיווד-עים היטב את המקורות העבריים גם אותם ממרידה לפעמים השאלה, אם לקח המשורר מוטיב זה או אחר, מיטרא זה או אחר בחלקו או כולו מתוך מקורות היסטוריים או אם בדאם מלכו. כי גדול הוא כשרונו ליצור סגנים פולקלוריסטיים למיניהם. אין לקנא בעבודת דור הבלשנים העתיד להתחקות על היסודות האסוציאטיביים שביצירותיו של עננו לכל פרטיהם. הבריה הכוללת והמוצלחת ביותר ב"הכנסת ב"ה" הם משוררו בראד הזכרים, שקובעים כל פגעי הזמן בתי רזיים ועושים זמירות של ליצנות". מיוחדם להם כאן מספר רב של חרוזים ושירים שלאמיתו של דבר אינם אלא פרי העבודה האינדיבידואלית של המחבר. שירה עממית אמיתית ניתנת לנו גם בחרוזי הברחן בשעת התנגנה וב"שירת האותיות" הנוספה, כנראה, בשעה טובה של עורף כוח נאוני, שיר נוגהדעליו המספר בנוסה מוריטאט אגדת משפחה הסידה בימי גזירת המלכות והנשפך על מ"ד עמודים עם הרבה שעשועים אקורסטיכיים אבנ"דיים ואתב"שיים. נירא פיוטי ביותר והבלטה נוספת של האופי האנדי המונח ביסוד היצירה, מוחשים באותם החרוזים הקצרים והנמרצים שהפרווה עוברת כמו מאליה אליהם מבלי שמורגש כמעט מעבר פתאומי זה.

מכס מאיר

* כל סיפוריו של שמואל יוסף עננו; כרך א' ובי' הוצאת שוקן, תרצ"א. רצ"ה-ר"י ש"ע.